

Jesús MILLAN GARCÍA-VARELA, *El poder de la tierra. La sociedad agraria del Bajo Segura en la época del liberalismo, 1830-1890*. Alacant, Institut de Cultura «Juan Gil-Albert», 1999, 286 pàgs.

Les reflexions historiogràfiques habituals acostumen a afirmar que la història local és el regne de la complexitat, així com que l'obligada complexitat de fonts —combinada amb un tractament a llarg termini que supera les categories polítiques o històriques convencionals— sol fornir bons i fèrtils rendiments per a la recerca. Una cosa, però, és enunciar ambicions teòriques i una altra és demostrar en la pràctica la virtualitat que s'afirma d'elles. Jesús Millan proposa ací una determinada comprensió i explicació de la trajectòria del liberalisme a la societat espanyola vuitcentista, a partir d'una reconstrucció minuciosa dels agents socials a la comarca valenciana del Baix Segura, i d'unes pràctiques socials lligades —no pas aïllades— tant a les decisions i interessos econòmics com als comportaments i les conductes polítiques.

D'Oriola fins a la mar, la comarca del Baix Segura és un territori historiogràficament ben conegut, en bona mesura per les investigacions realitzades pel mateix autor d'un parell de dècades ençà, així com per les aportacions d'altres autors (D. Bernabé, G. Canales) o les dutes a terme per ell mateix en col·laboració amb d'altres col·legues (S. Calatayud, M. C. Romeo). Un bon observador, doncs, per a posar una informació més que suficient, ara ampliada, al servei d'uns replantejaments teòrics i d'una reconsideració general de les transformacions liberals a l'Espanya del XIX. La trajectòria investigadora de J. Millan reflecteix una clara continuïtat, una coherència certa, tant per l'escala espacial sobre la qual treballa com pels mètodes i preocupacions teòriques que desenvolupa a partir dels territoris del sud valencià. La seua tesi doctoral s'ocupava de les relacions entre «rendistes i pagesos», llavors amb l'objectiu d'entendre el tradicionalisme polític i el carlisme a aquesta comarca. Ja aleshores la documentació el menava a comprovar que la burgesia resultant (de la «revolució» liberal) no estava integrada tan sols pels grans propietaris de l'Antic Règim: «una parte de la burguesía se hizo con la revolución».

Fa temps que s'ha anat desmantant la caracterització de l'Espanya del XIX com un cas de «fracàs econòmic i polític», atribuït generalment a la idea vaga i indeterminada de la persistència d'una «societat agrària tradicional», imatge que prou mostra la llarga i pesant llosa del regeneracionisme centenari del qual deriva. Molts historiadors, però, es troben incòmodes en observar com les velles explicacions dels «fracassos» són reemplaçades pel nou paradigma de la «normalitat» que s'aplica al passat contemporani o, fins i tot, pel suggeriment d'alguna mena d'èxits. La solució a aquest dilema interpretatiu passa per la crítica als apriorismes normatius que han caracteritzat tant les teories de la modernització com bona part de la tradició marxista. J. Millan ja estava immers fa anys en aquests plantejaments, reforçats potser arran de la seua estada a

la universitat alemanya de Bielefeld, com reflecteix la seua presentació del debat historiogràfic espanyol a la revista *Neue Politische Literatur* (1995). El que es proposa en aquest llibre és reiterar-los i verificar-los sobre un ampli material històric, amb el qual aborda el canvi social de llarga durada a aquesta comarca valenciana i l'anàlisi de subjectes socials concrets, tot explicitant clarament les seues propostes teòriques i metodològiques: «en lugar de un uso clasificatorio o normativo de los tipos ideales, he tratado de llevar a cabo un uso indagatorio de los conceptos y de las teorías» (pàg. 12).¹

Així doncs, la virtut més gran del llibre consisteix en aquest diàleg indagatori entre un material empíric i documental molt abundant i uns marcs teòrics i metodològics d'abast general, aspecte que cal fer notar perquè no és necessàriament visible a partir del títol. El punt de partença és la propietat de la terra, el seu grau de privatització i els diversos grups socials gestors de l'activitat agrària en vespres de l'oportunitat del canvi liberal. Amb dades de l'*Equivalent* de 1831, unes tres quartes parts de la població es trobaven fora de la propietat privada de la terra, per bé que l'accés a ella no estigués bloquejat del tot sota l'Antic Règim i hi hagués vies restringides cap a la privatització, com ara les rompudes als comunals reialencs o l'endeutament dels cultivadors amb comerciants o prestamistes. Hi pesava força el predomini dels sectors privilegiats, però els nobles —que disposaven d'un quart de la terra conreada, preferentment a l'horta (els Rafal-Monte, Pinohermoso...)— han rebut llurs títols no fa gaire, després de 1750 la majoria. El canvi social no estava bloquejat en una societat tardofeudal que no era pas immòbil. L'hegemonia econòmica i el control social corresponien a aquells propietaris que, tot aprofitant el privilegi, sabien afegir-li una gestió adequada de la propietat i de llur presència en el mercat.

Tot sembla indicar que, com més descendeix la recerca en la seua escala, territorial o temàtica, més clar s'hi veu que la revolució liberal espanyola hi introduí elements decisius de discontinuïtat social, mentre que encara moltes de les generalitzacions que es proposen des de les altures pateixen l'herència d'un paradigma regeneracionista incapaç, per definició, de percebre cap mena de canvis en l'economia, la societat o la política. Advertia Hobsbawm que «los historiadores son los recordadores profesionales de lo que sus conciudadanos quieren olvidar». I tant que hom ha oblidat durant molt temps el que era evident per als contemporanis i protagonistes: que «la revolución no ha sido meramente política» (Juan Valera) o que «esta revolución social peligrosa y difícil ha sido llevada adelante con indudable energía» (Pi i Margall). Els historiadors valencians han contribuït destacadament a aquesta revisió del liberalisme (I. Burdiel, M. C. Romeo...) i el llibre de Millan és una aportació contundent en aquest sentit. Un capítol sintetitza i mostra la magnitud dels canvis en el mig segle escolat de 1830 a 1880, les noves oportunitats que l'alliberament del mercat de terres i la liquidació dels privilegis jurídics obrien per a amplis sectors interessats a adquirir terres i per aquells que havien mostrat capacitat de gestió i d'adaptació. L'*Equivalent* de 1831, la contribució de 1852 i l'*Amillament* de 1880 permeten resseguir amb detall l'evolució i els canvis sensibles de la propietat de la terra, el procés de privatització del sòl i la concentració de la propietat que no és incompatible —sinó més aviat funcionalment complementària— amb la difusió de la petita explotació camperola. D'aquesta manera,

1. La tesi doctoral de Millan, *Rentistas y campesinos. Desarrollo agrario y tradicionalismo político en el sur del País Valenciano, 1680-1840*. Alacant, Inst. J. Gil-Albert, 1984. L'article de 1995, «Liberal Revolution und sozialer Wandel im Spanien des 19. Jahrhunderts. Ein Literaturüberblick», *Neue Politische Literatur*, 40 [Frankfurt am Main], 381-401.

«medio siglo después de la revolución la tierra había pasado de ser patrimonio estable de los grupos privilegiados a convertirse en meta asequible para los sectores más dinámicos». I els sectors més dinàmics eren una noblesa titulada d'origen local —amb una base més territorial que no pas jurisdiccional sota l'Antic Règim i una racionalitat econòmica i empresarial que s'adapta bé a les reformes agràries liberals— i unes elits comercials i burgeses, beneficiàries de la desamortització i lligades a l'economia portuària, que pujaren de pressa, tant pel que fa a l'accés a la propietat territorial com en el control del poder local.

La revolució liberal fou acompanyada de canvis significatius en la composició de les elits locals. Als moments de ruptura política (1835, 1840, 1854...) el poder local passa a sectors allunyats o escassament presents en la propietat de la terra durant l'absolutisme, però lligats a l'activitat mercantil i el préstec. Una pregona mobilitat social transforma les jerarquies de la riquesa, el prestigi social i el poder. El control del poder local durant les llargues etapes moderades també és exercit per grups socials renovats, de manera que, tot plegat, difícilment pot parlar-se de supervivències del passat en fer el balanç d'allò esdevingut durant el mig segle descrit. Aquest és un camí reiterat amb insistència per nombroses recerques locals i regionals, però que continua ensopant amb dificultats per a ser reconegut per les explicacions generals, quan no és objecte de menyspreu pel seu localisme.

A partir d'ací, la investigació continua descendint a un escenari més reduït i observant el canvi social a llarg termini (1780-1880) al senyoriu de Benejússer. Fins i tot en un cas com aquest, en el qual l'antic senyor es consolida com a propietari i, a finals del XIX, un 89% dels veïns no tenen terra o disposen d'una migrada base territorial, del tot insuficient, i dues tercers parts de la superfícies es cedien en arrendament, s'hi detecten les transformacions i el desenvolupament d'un nou capitalisme agrari. En ell la incorporació de capital a l'agricultura es fa finançant i absorbint excedent als nombrosos pagesos sense recursos suficients. Un balanç general del desenvolupament agrari al País Valencià mostra que no es sostenible la fórmula de l'endarreriment, sempre tenint en compte les condicions de l'agricultura mediterrània. La revisió d'aquests problemes ha estat especialment fecunda per part dels historiadors valencians, atents a la mobilització de recursos i als avantatges comparatius en el terreny de les hortalisses, la fruita, les fibres o l'expansió de la vinya, el principal factor de renovació de l'agricultura valenciana del vuit-cents, l'auge de la qual *«dejó tras de sí una jerarquía social parcialmente renovada, al menos por el ascenso de los labradores que habían podido acumular»* (pàg. 182).

La darrera part del llibre es dedica a la gestió de diversos patrimonis, tot relacionant-la amb la posició social i política de llurs titulars, amb la pretensió de reforçar els arguments anteriors o definir amb més detall el comportament de diversos grups socials. N'és el primer cas el dels comtes de Pinohermoso —Joan N. Roca de Togores deté el títol entre 1828 i 1883—, il·lustratiu d'aquella noblesa recent o de segon ordre que sap aprofitar les oportunitats de la nova societat burgesa, incrementa la seua base territorial al regadiu i el secà, aconsegueix de mantenir el domini directe enfront dels interessos dels emfiteutes i assoleix un notable poder polític a escala local i espanyola sota el moderantisme i la primera fase de la Restauració. La seua capacitat d'adaptació els fa comparables a la *Gentry* britànica o els *Junker* alemanys.

La realitat és més complexa que les simplificacions deterministes, ja que d'altres augmenten llurs patrimonis, d'origen mercantil en aquest cas (Matías Sorzano), des d'actituds antiliberals (carlines), que els porten més a reclamar privilegis per a ells mateixos que a rebutjar-los en l'escala social. El paper d'una ideologia pastada

d'autoritarisme, religiositat i confiança en una necessària jerarquia de la societat o en la por a una mobilitat social més gran del conjunt de la població s'ha de destacar, car l'evolució del patrimoni que descriu l'autor no aporta explicacions suficients. D'altres casos mostren com la pèrdua dels privilegis nobiliaris erosiona clarament la posició econòmica i social (F. Hernández Sivila). La família Díe, comerciants d'origen francès i administradors del patrimoni dels Pinohermoso a principis del XIX, acumula un patrimoni agrari important en un parell de generacions i s'integra en una burgesia de posicions conservadores sense haver de recórrer a la participació en la política i l'administració. L'anàlisi de diversos inventaris *post mortem* d'alguns pagesos arrendataris reflecteix, en darrer lloc, l'escassa homogeneïtat d'un segment que, com a tot arreu, oscil·la entre la resistència discreta i el col·laboracionisme utilitari o la subordinació econòmica i política.

Les conclusions subratllen de nou les propostes interpretatives sense pretendre bastir un model explicatiu general i reforcen la dimensió d'una ruptura liberal que, per bé que gestionada per minories d'hisendats, va exigir el suport de sectors del camperolat i també de grups de treballadors urbans. La realitat històrica, a l'igual de moltes investigacions a França, Itàlia o Alemanya, contradiu la visió d'una llarga persistència de l'Antic Règim i, en el cas espanyol, la inèrcia d'atribuir a l'«endarreriment» o a l'immobilisme econòmic i social poc menys que tota l'explicació del procés històric contemporani, siga pel costat de la demanda (passivitat, desmobilització) o pel de l'oferta (elits tradicionals escassament modernitzadores). Millan subratlla els aspectes clau del canvi social que implica l'afermament de la societat i de l'Estat liberals, el caràcter substancial de les novetats que va suposar la creació d'un mercat de la terra lliure de barreres legals, el trencament polític que inaugurava noves condicions de mobilitat social, l'impacte de la dissolució de les senyories, que féu que es deteriorassen les rendes que no procedien de la propietat. Amb tot això, resultava considerablement reduïda la continuïtat entre els antics senyors i els nous grans propietaris, la qual cosa s'adduïa tradicionalment com a demostració de la irrellevància social de les transformacions liberals. La revolució política no es va desenvolupar sobre una societat endarrerida, dibuixant una mena de dues esferes desconnectades, sinó sobre un món complex i evolucionat i no tingué només un contingut «burgès», com ho mostraria el desenvolupament de versions ben diferenciades del liberalisme.

A les acaballes del XIX, els trets de la societat i de la política liberals no obeïen a l'endarreriment, la inèrcia o la continuïtat respecte al passat. S'han d'explicar, altrament, com el fruit de l'acció concreta de grups socials, dins una trajectòria marcada per trencaments polítics i transformacions d'ampli abast. L'anàlisi històrica, al capdavant, com afirma l'historiador italià Alberto Mario Banti, visitant freqüent dels historiadors valencians, no ha d'indagar els senyals de progrés o de persistència mesurats a partir d'una norma inexistent, sinó descobrir-ne les connexions i els significats.

CARLOS FORCADELL ÁLVAREZ
Universitat de Saragossa